

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.1

Кушніренко Р. О.,

ORCID ID: 0000-0003-3190-5964,

старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки,

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків

ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті досліджено окремі заходи запобігання умисним посяганням на життя людини шляхом аналізу статистичної інформації, яка відображає стан цього виду злочинності, його динаміку, географію. Встановлено збільшення питомої ваги окремих видів умисних вбивств, які вчинюються при обтяжуючих обставинах, загальний масив злочинних посягань на життя формується переважним чином за рахунок «звичайних» вбивств (побутових, ситуативних тощо). Якщо у 90-ті роки потенційними вбивцями були особи, які відбували покарання за відповідні злочини, члени організованих груп, особи які перебували на обліку, а жертвами – підприємці, заможні громадяни, особи які мали владу чи сферу впливу, то в наш час, потенційний вбивця це і буд-який член (батько, мати, хтось з дітей) кожної десятої, зазвичай, неблагонадійної родини. Жертва – ті самі члени родини, сусіди, знайомі тощо. Зрозуміло, що в такій ситуації працівники правоохоронних органів просто не здатні ефективно здійснювати профілактичну діяльність, вживати заходів до запобігання умисним вбивствам та замахам на них, адже профілактуючих осіб (в тому числі і жертв з провокуючою поведінкою) занадто багато. Попри зменшення загальної кількості умисних вбивств протягом останніх десятиліть, зміни у структурі умисних вбивств та зменшення загальної кількості вбивств, які вчинюються за окремими обтяжуючими обставинами, ця сфера потребує наразі першочергової уваги з боку правоохоронних органів, держави, розробки дієвих заходів запобігання цим небезпечним посяганням, створення та впровадження ефективних заходів захисту життя і здоров'я громадян. Визначено, що віктимологічна профілактика, повинна займати одне з провідних місць у системі запобіжних заходів, які спрямовані проти умисних вбивств та замахів на них. Обґрунтування такої точки зору нами було зроблено у попередніх главах, де відзначалось, що жертві злочину належить особливе місце, а у злочинах проти життя та здоров'я людини, особа жертви відіграє, іноді, навіть більш значну роль, ніж сам злочинець. В решті решт, в таких випадках, справа злочинця полягає лише у тому, що б будучи спровокованим (розлюченим, ревнивим тощо) вчинити певну послідовність дій, яка і призведе до настання смерті жертви (або замаху). В цей же час, жертва злочину, поряд із злочинцем, повинна була і опинитись у певному місці, в певний час, створити чи «обіграти» конкретну ситуацію злочину та викликати «бажання» у злочинця здійснити щодо себе посягання.

Ключові слова: життя людини, злочинність, кримінальні смерті, убивство, запобігання.

Kushnirenko R. O.,

ORCID ID: 0000-0003-3190-5964,

Assistant Professor at the Department of Special Physical Training,

Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv

SEPARATE MEASURES TO PREVENT INTENTIONAL ENCRUENCE ON HUMAN LIFE

Abstract. The article examines the trends of criminal deaths in Ukraine by analyzing statistical information that reflects the state of this type of crime, its dynamics, and geography. An increase in the specific weight of certain types of intentional murders, which are committed under aggravating circumstances, has been established, the overall array of criminal assaults on life is predominantly formed at the expense of "ordinary"

murders (domestic, situational, etc.). If in the 90s the potential murderers were persons serving sentences for relevant crimes, members of the organized groups, persons who were on the register, and the victims were entrepreneurs, wealthy citizens, persons who had power or a sphere of influence, then nowadays, a potential murderer is any member (father, mother, one of the children) of every tenth, usually uncharitable, family. The victim is the same family members, neighbors, acquaintances, etc. It is clear that in such a situation, law enforcement officers are simply not able to effectively carry out preventive activities, take measures to prevent intentional murders and attempts on them, because there are too many people to prevent them (including victims with provocative behavior). Despite the decrease in the total number of intentional homicides over the past decades, changes in the structure of intentional homicides, and a decrease in the total number of homicides committed under certain aggravating circumstances, this area currently requires priority attention from law enforcement agencies, the state, the development of effective measures to prevent these dangerous encroachments, the creation of and implementation of effective measures to protect life and health of citizens. It was determined that victimological prevention should occupy one of the leading places in the system of preventive measures directed against intentional murders and attempts on them. We justified this point of view in the previous chapters, where it was noted that the victim of a crime has a special place, and in crimes against human life and health, the person of the victim plays, sometimes, an even more significant role than the criminal himself. After all, in such cases, the criminal's job is only to be provoked (angry, jealous, etc.) to commit a certain sequence of actions, which will lead to the death of the victim (or an attempt). At the same time, the victim of the crime, along with the criminal, had to be in a certain place, at a certain time, create or "beat" a specific situation of the crime and cause the criminal to "desire" to commit an offense against him.

Key words: human life, crime, criminal deaths, murder, prevention.

JEL Classification: K 14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-08>

Актуальність теми. Конституція України, проголосивши у ст. 3 життя людини найвищою соціальною цінністю, втілила одне найважливіше природне невід'ємне право кожної особи – право на життя. Норми Основного Закону держави як норми прямо дії вимагають від кожного члена суспільства утримуватися від будь-якого незаконного насильства, а від органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб (у межах своєї компетенції та у визначених законами України межах) вживати заходи щодо недопущення у першу чергу умисних посягань на життя людини. Такі кримінальні правопорушення у чинному КК України відносяться до особливо тяжких злочинів, за вчинення яких можливе призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Звичайно, мова йде про ст. 115 КК України, якою забезпечується кримінально-правова охорона життя будь-якої людини.

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році та перейшла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, стала найбільшим криміногенним фактором щодо зростання умисних посягань на життя людини. За кількістю кримінальних смертей у 2022 році року з коефіцієнтом більше 30 на 100 тис. населення Україна знову (вперше це відбулося це 2014 році) приєдналася до країн Латинської Америки і Карибського басейну[1].

Згідно із статистичними даними Офісу генерального прокурора України, протягом 2006–2012 років в Україні реєструвалося приблизно 3 тис. умисних вбивств, що становило коефіцієнт 6–7 кримінальних смертей на 100 тис. населення. У 2013 році зареєстровано 5792 умисних вбивств, у 2014 – 11018, у 2015 – 8045, у 2016 – 6621, у 2017 – 5056, у 2018 – 5578, у 2019 – 5468, у 2020 – 3817, у 2021 – 3212, у 2022 – 21460. У 2014 році рівень кримінальних смертей на 100 тис. населення становив майже 28, у 2021 – приблизно 9.

Очевидно, що такі коливання умисних вбивств, особливості відповідної запобіжної діяльності в умовах воєнного стану, лише актуалізують проведення дослідження кримінологічної характеристики та запобігання умисних посяганням на життя людини.

Стан дослідження. Варто відмітити, що проблема кримінологічного забезпечення права на життя людини відображена у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких можна виокремити праці О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєєвої, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, А.В. Боровика, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.А. Гритенко, В.К. Гришука, О.М. Гуміна, О.М. Джужи, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, К.В. Катеринчук, І.О. Кисельова, І.В. Козича, І.М. Копотуна, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, П.С. Матишевського, І.Б. Медицького,

М.І. Мельника, С.А. Мозоля, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.О. Тулякова, Н.В. Уварової, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, А.Є. Фоменка, П.Л. Фріса, В.В. Шаблістого, С.С. Яценка та ін.

Серед дисертаційних досліджень, підготовлених за часів незалежної України, слід вказати на кандидатські дисертації В.В. Матвійчука «Попередження умисних вбивств апаратами карного розшуку» (м. Київ, 1998), М.Ю. Валуйської «Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах» (м. Харків, 2002), Б.М. Головкина «Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень» (м. Харків, 2002), Д.Й. Никифорчука «Вбивства на замовлення: попередження та розкриття» (м. Київ, 2009), О.І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам» (м. Київ, 2010).

Безумовно, праці цих та інших вчених створили підґрунтя для проведення цього дослідження, проте всі вони були виконані зовсім при інших соціально-економічних, політичних, військових обставинах. З 2014 року і дотепер в кримінологічній науці відсутні комплексні монографічні дослідження проблеми запобігання умисним посяганням на життя людини, особливо в таких умовах діяльності правоохоронних органів, коли більшість сил і засобів зосереджується на протидії державі-агресору.

Метою статі є дослідження окремих заходів запобігання умисним посяганням на життя людини.

Основний текст. Без створення загальнодержавних умов, без оздоровлення усіх сфер життєдіяльності, заходи спеціально-кримінологічного характеру будуть мати слабкий ефект, не зможуть ефективно запобігти злочинності та конкретним видам злочинів. Через це, на нашу думку, заходи спеціально-кримінологічного характеру необхідно розглядати лише у сукупності з заходами загально соціальними.

Серед заходів спеціально-кримінологічного характеру, пропонуємо розглядати такі, що спрямовуються на усунення конкретних причин та умов, які безпосередньо пов'язані з детермінацією умисних вбивств та замахів на них. Необхідно зазначити, що такі заходи повинні певним чином співпадати з тими, що у науковій літературі розглядаються в якості «загальних» для більшості насильницьких злочинів, однак останні повинні бути і більш конкретизованими у порівнянні до загальних, адже вони мають більш вузьку спря-

мованість, повинні враховувати окремі особливості причинного комплексу насильницьких злочинів, які спрямовані саме проти життя особи.

1. Виявлення осіб, які мають підвищену схильність до агресії, насилля та заподіяння шкоди оточуючим. Важливе місце в системі заходів спеціально-кримінологічного характеру необхідно відвести виявленню, постановленню на облік та вжиттю окремих запобіжних заходів у відношенні до осіб, які мають підвищену схильність щодо агресії та насилля. Схильність до насильницького вирішення проблем, а також загальна агресія щодо оточуючих закладається в людині не в один день, а поступово.

Невжиття заходів по відношенню до зазначеної категорії осіб запобіжних заходів на підсвідомому рівні формують відчуття безкарності та допустимості застосування насилля, укріплюють у свідомості людини стереотип «допустимості агресії». Запобігання зазначеним негативним явищам необхідно починати ще з раннього віку людини, з того моменту, коли у людини ще не сформувались та не устоялись конкретні «алгоритми» поведінки. Особливої уваги потребують випадки та інформація стосовно осіб, які: а) чинять насилля стосовно членів своєї чи іншої соціальних груп (школярі, особи які навчаються у ВНЗ та інших закладах); б) кривдять та знущаються над тваринами; в) декілька разів були помічені чи притяглися до відповідальності за нетяжкі насильницькі злочини проти здоров'я особи.

Характерним прикладом наведеного вище є резонансний випадок який мав місце у м. Дніпропетровську у 2007 році. Протягом достатньо нетривалого часу було вчинено 21 умисне вбивство, більшість з них – з особливою жорстокістю та маніакальністю. При розслідуванні було встановлено, а у подальшому і доведено вину трьох підлітків, які вчинювали ці злочини. Оминаючи увагою більшість моментів справи, вважаємо за необхідне лише сконцентрувати увагу на тому, що проведене розслідування (допити та опитування педагогічних працівників, сусідів, друзів, знайомих тощо) показало, що винні особи ще з раннього дитинства виказували жорстокість та нехтування до життя як такого. Зокрема, підлітки систематично, жорстко поводитись із тваринами, вбивали та катували їх, фотографували вбитих котів та собак, вішали їх на дерева та на цих фотографіях виказували почуття задоволення [1].

Вважаємо, що в даному випадку справедливо можна вести мову про незадовільну профілактичну роботу як з боку педагогічних працівників, так і з боку правоохоронних органів. Виявлення, постановка на облік та проведення

профілактичних заходів щодо такої категорії осіб є не лише ефективним, алей необхідним заходом, який може значною мірою вплинути на запобігання умисним вбивствам та окремим злочинам проти здоров'я особи, убезпечити суспільство від потенційно-небезпечних його членів.

2. Постанова на облік осіб, які були раніше засуджені, безвідносно до наявності факту судимості, за: а) двічі чи більше крадіжки; б) тяжкі тілесні ушкодження; в) умисні вбивства. Названу вище категорію осіб, як це вже пропонувалося необхідно поставити на облік. Майже 80% засуджених за названі злочини з великою імовірністю, з часом, вчиняють умисні вбивства або замах.

Особливість запобіжної діяльності, на нашу думку, полягає в тому, що з точки зору загальносоціального запобігання, названі положення необхідно внести у законодавство поряд із іншими запропонованими, в той час, як з позицій спеціально-кримінологічного запобігання, саме з цією категорією осіб необхідно проводити «активну роботу».

Не зважаючи на наявність чи відсутність навіть у майбутньому правових норм, які б удосконалювали законодавство про адміністративний нагляд, особи, які засуджені, безвідносно до наявності факту судимості, за: двічі чи більше крадіжки; тяжкі тілесні ушкодження; умисні вбивства, по останньому звільненню від відбування покарання, повинні бути поставлені на облік за місцем проживання, і до таких осіб правоохоронними органами повинні застосовуватись заходи індивідуальної профілактики.

3. Активна робота з особами, які чинять насилля в сімейно-побутовій сфері. Насилля в сімейно-побутовій сфері залишається і по-сьогодні одним з «стовпів» на якому базується значна, а може й навіть основна частина посягань на життя. Саме насилля у сімейно-побутовій сфері поступово формує насильницького злочинця, який згодом, з «кількісного насилля» переходить у «якісне» – вбивство. Відсутність взагалі, чи неналежна увага правоохоронних органів, громадських організацій та пересічних громадян до конкретних випадків сімейно-побутового насилля робить його латентним та ще більш небезпечним.

У науковій літературі, присвяченій проблематиці сімейного насильства цілком слушно акцентується увага на тому, що сфера шлюбно-сімейних відносин є частиною особистого життя особи та являє собою певну таємницю для суспільства і, як наслідок, велика латентність злочинів насильницького та сексуального характеру, що вчиняються чоловіками щодо дружин, а від-

так, не має адекватної та вчасної реакції на таке суспільне явище [2, с. 187].

Злочинець-насильник усвідомлює свою безкарність, бачить безпорадність та незахищеність жертви, дозволяє собі і подальше, ще більш сильне та жорстоке поводження. Відповідно, до осіб, які чинять насилля в сімейно-побутовій сфері необхідно застосовувати низку профілактичних заходів.

4. Активна оперативна робота з негласними співробітниками щодо інформації про неблагополучні родини, насильників та дебоширів. З огляду на важливість проведення запобіжних заходів, які спрямовані на виявлення та постановку на облік осіб, які чинять насилля в сім'ї, а також тих, які зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, а крім того, і тих осіб, які створюють проблеми для оточуючих (сусідів, знайомих тощо), вкрай необхідним напрямком діяльності правоохоронних органів є активна робота із негласними інформаторами. Діяльність визначеного кола осіб доцільно спрямувати на виявлення та оперативний нагляд за особами, які підпадають під названі вище характеристики.

Така позиція, обґрунтовується нами на підставі наявності даних, які отримані в ході вивчення кримінальних справ минулих років та вироків по справам за обвинуваченням в умисному вбивстві або замаху. Достовірно відомо, що майже 50% винних в умисному вбивстві осіб явно негативно характеризуються за місцем проживання, однак відомості про це у переважній більшості випадків невідомі дільничним інспекторам, адже останні в силу специфіки своєї діяльності (що має гласний, не законспірований характер) не в змозі не лише ефективно протидіяти деградації та криміналізації таких осіб, але й дуже часто просто не в силах їх хоча б виявляти та ставити на облік. Натомість, посилення оперативних позицій та спрямування їх у належне русло зможе мати позитивний запобіжний ефект, адже законспірований характер їх діяльності дозволяє більш ефективно та швидко виявляти потенційних насильників та злочинців, брати їх на облік та оперативно контролювати їх поведінку.

Слід також зазначити, що активна оперативна робота надає можливості виявити й інші категорії осіб з загальної «групи ризику». За нашими даними, які вже були наведені в дослідженні, не менш як 14% потенційних вбивць систематично зловживає спиртними напоями, 9% мають явні розумові аномалії неприхованого характеру, у 5% простежується емоційно-вольова нестійкість, а 3% ведуть відкритий та демонстративний аморальний спосіб життя. Всі ці особи і пови-

нні, на нашу думку, бути на оперативному обліку, а інформація про них – у оперативного працівника.

Наявність правильно напрацьованих оперативних позицій у поєднанні з системною профілактичною роботою дільничних інспекторів міліції (виявлення дебоширів, побутових та сімейних насильників, кривдників, осіб що постійно погрожують «розправою» тощо) можуть «перекрити» та відвернути до 75% усіх умисних посягань на життя, які вчинюються в наш час.

5. Посилення охорони громадського порядку, оптимізація дислокації сил ОВС та інших правоохоронних органів. Біля 30% усіх умисних вбивств вчинюється останніми роками на вулицях, а 7% безпосередньо у громадських місцях, неподалік магазинів, барів, кафе тощо. Це значно менше, аніж, наприклад, у квартирах чи домоволодіннях, однак достатньо для того, що б вести мову про необхідність посилення охорони громадського порядку та оптимізації несення служби правоохоронними органами і, зокрема, органами внутрішніх справ.

Запобіжні заходи, на нашу думку, в цьому напрямку повинні бути спрямовані перш за все на:

а) недопущення концентрації криміногенного елемента в громадських, людних місцях, особливо після 18–20 години;

б) оперативний систематичний огляд парків, скверів, бесідок та інших місць можливого «дозвілля» та припинення вживання у таких місцях алкогольних напоїв;

в) огляд підозрілих та нетверезих осіб, їх документів, особливо на предмет наявності у них холодної чи вогнепальної зброї, інших предметів, які використовуються для завдання шкоди здоров'ю людини (палки, скло, цвяхи, кастети, саморобні ножі, викрутки тощо);

г) оперативний контроль за найбільш криміногенними місцями збуту алкогольних напоїв, магазинів, павільйонів тощо;

д) стовідсоткове та невідворотне реагування на повідомлення громадян про дебош, сварки та бійки, з виїздом на місце пригоди та проведенням індивідуальних профілактичних заходів;

е) активне залучення громадян до охорони громадського порядку, сприяння останнім у здійсненні профілактичних заходів, проведення їх навчання та підготовки.

Названі вище заходи, на нашу думку зможуть мати позитивний стримуючий ефект, зможуть знизити загальну кількість посягань, припиняти протиправні чи злочинні дії ще до настання негативних наслідків – смерті жертви, а у більшості випадків – і до самого посягання. Наприклад, вже

сп'яніла, агресивно налаштована особа «черговий» раз прийшла придбати спиртне в магазин, потім планувала його розпити спільно із друзями, в ході чого, могла виникнути сварка та бійка, наслідком якої було б вбивство. Замість цього, таку особу затримали працівники органів внутрішніх справ в громадському місці та доправили до РВ, де склали протокол, і, тим самим, запобігли умисному вбивству або замаху, хоча б цього разу.

6. Віктимологічна профілактика. Віктимологічна профілактика, на нашу думку, повинна займати одне з провідних місць у системі запобіжних заходів, які спрямовані проти умисних вбивств та замахів на них. Обґрунтування такої точки зору нами було зроблено у попередніх главах, де відзначалось, що жертві злочину належить особливе місце, а у злочинах проти життя та здоров'я людини, особа жертви відіграє, іноді, навіть більш значну роль, ніж сам злочинець. В решті решт, в таких випадках, справа злочинця полягає лише у тому, що б будучи спровокованим (розлюченим, ревнивим тощо) вчинити певну послідовність дій, яка і призведе до настання смерті жертви (або замаху). В цей же час, жертва злочину, поряд із злочинцем, повинна була і опинитись у певному місці, в певний час, створити чи «обіграти» конкретну ситуацію злочину та викликати «бажання» у злочинця здійснити щодо себе посягання.

Висновки. Звісно, це зовсім не означає, що у переважній більшості умисних вбивств чи замахів більша частина вини повинна покладатись на жертву, однак випадки явної провокації злочинця, на жаль, дуже поширені на практиці. Визначене дозволяє допустити той факт, що віктимологічна профілактика не лише є необхідною, саме у злочинах проти життя, але і той факт, що остання може мати не аби яку ефективність. З огляду на це, на нашу думку, існує необхідність розглянути її окремо.

Війна, насильство будь-якої спрямованості може мати наслідком повернення загального рівня умисних вбивств до сумнозвісних 90-х років, коли переважна частина населення не буде відчувати себе захищеною, а своє право на життя – гарантованим та захищеним. Зрозуміло, що у такому випадку, на стабілізацію ситуації піде не один рік, і Україну будуть чекати нові «хвилі» насильства навіть після того, як ситуація в соціальній та економічній сферах почне покращуватись.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаблюстий В. В. Кримінальні смерті як гіперболізована загроза безпеці людини в Україні. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. 2022. Вип. 60. С. 81–88.

2. Костенко О. М., Ілікчієва К. І. «Сімейний агресор» як спеціальний суб'єкт насильства щодо жінок. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. Вип. 1. С. 185–193.

REFERENCES:

1. Shablysty V. V. Kryminalni smerti yak hiperbolizovana zahroza bezpetsi liudyny v Ukraini. Aktualni

problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy : zb. nauk. statei. 2022. Vyp. 60. S. 81–88.

2. Kostenko O. M., Plikchiieva K. I. «Simeinyi ahresor» yak spetsialnyi sub'iekt nasylstva shchodo zhinok. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2011. Vyp. 1. S. 185–193.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023